

ВСТУП

Аналізуючи історію Христової Церкви від моменту її встановлення і до сьогоднішнього дня, зауважуємо, що християни в особливий спосіб вшановують людей, які досконало сповнюють своє християнське покликання, а тому Бог прославляє їх чи ще за життя, чи вже після смерті. Вони здійснюють покликання християнина, визнаючи Христа у різний спосіб: одні помирають за віру і любов до Господа, інші своє життя проводять, плакаючи чесноти і виконуючи Божі заповіді, деякі роблять різні блага для Церкви та народу. Життя цих людей є іншим, іншим в біблійному розумінні: воно — святе.

Постає питання, якими є критерії святості і хто повинен їх визначати. Тому ще з перших століть існування Церкви сформувалася особлива практика зарахування до лику святих, або іншими словами — процес канонізації як акт визнання церковною ієрархією Божого подвижника святим. Також Церква дозволяла чи забороняла культ тої чи тої особи, який поширювався серед народу.

Хоча Церква є створеною Господом Ісусом Христом як єдине ціле, проте ця єдність виражається у різноманітності. Оскільки кожна помісна Церква є окремою структурою у Христовій Церкві, то критерії зарахування осіб до лику святих у різний час та в різних помісних церковних традиціях були інші. Тому тему нашої дипломної праці ми окреслили як: «Канонізація святих у Київській Церкві X–XVI ст.».

У своїй суті праця покликана ознайомити читача з особливостями процесу канонізації, який відбувався у Київській Церкві. Для нас буде важливим дослідити, як саме проходив процес канонізації, якими були умови та передумови зарахування Божого подвижника до лику святих. Також намагатимемося показати, на які правила та порядки взувалася Київська Церква у процесах канонізації своїх святих.

Актуальність нашої дипломної праці полягає у тому, що процес канонізації святих не лише у Київській, але, мабуть, в усіх Східних Церквах, є темою мало дослідженою, яка потребує глибшого вивчення. Єдиними дослідженнями, звідки можемо почерпнути певні знання стосовно цієї тематики, є праці православних істориків та каноністів, проте і вони здебільшого заторкують пізніші періоди історії Церкви.

Мета дипломної праці — дослідити, як відбувався процес канонізації у Київській Церкві в період з X по XVI ст. Цю мету зможемо досягнути, ознайомившись з особливостями процесів канонізації, які сформувалися у I тисячолітті. Щоб краще зрозуміти спосіб прослави святих на теренах Київської Русі, намагатимемося встановити, які з умов і елементів канонізації були запозичені з інших Церков, а які є притаманними лише Київській Церкві.

Досягнення поставленої нами мети передбачає виконання певних завдань. Так, необхідно з'ясувати, якими були основні умови залічення Божого подвижника до лику святих, що передувало його канонізації і хто міг її звершувати. Важливо також дослідити, що змінювалося у почитанні святого з моменту його канонізації.

У даній дипломній праці використовуватимемо такі методи:

1. Аналітичний метод допоможе дослідити історичні відомості про процеси канонізації у різних Церквах, а також церковні правила та життя святих.

2. За допомогою методу синтезу збиратимемо та групуватимемо здобуті аналітичні дані для їх представлення у нашому дослідженні.

Дипломна праця має певні часові рамки, які окреслюються періодом від систематичного запровадження християнства на теренах Київської Русі, а саме X ст., і до кінця XVI ст., тобто 1596 р., коли через Берестейський Собор було відновлено сопричастя Київської Церкви з Римським Апостольським Престолом, внаслідок чого її процес канонізації зазнав різних впливів. З одного боку, з'єдинена Київська Церква почала використовувати процес канонізації, який практикувала Римо-Католицька Церква. З іншого боку, на процеси проголошення святих нез'єдиненої Київської Церкви великий вплив мала московська церковна практика, зокрема правила, встановлені на т. зв. Макарівських соборах (1547 р. і 1549 р.) Московської Церкви, яка відколотась від Київської 1448 р. внаслідок несприйняття північними територіями позиції Київського митрополита Ісидора (1385–1463), який був одним з найбільших активістів Флорентійського собору, що відновив церковну єдність на вселенському рівні.

Дана праця складається із вступу, основної частини, яка ділиться на два розділи, а також з висновків, списку використаної літератури та додатків (таблиць). Цей поділ найбільш оптимально дозволяє розкрити тему у повному її обсязі та відповідає поставленій меті.

У першому розділі розглянемо, яким було значення поняття «святість» у Старому і Новому Завітах. Це допоможе встановити, як розуміння святості вплинуло на формування процесу проголошення святих. Зокрема, дослідимо, як відбувався процес канонізації у Константинопольській Церкві. За основу візьмемо почитання святих різних класів, представивши передумови і відмінності між прославою цих класів святих у різні історичні періоди. Наступним етапом нашої праці буде розгляд канонізаційних процесів, що відбувалися на християнському Заході.

У другому розділі намагатимемося з'ясувати, як відбувався процес канонізації святих у Київській Церкві у період X–XVI ст. У цьому розділі простежимо, які правила й елементи прослави святих були запозичені з Константинопольської Церкви, а що виникло уже безпосередньо на Русі. Важливим етапом нашого дослідження буде аналіз передумов, які дали поштовх для початку процесу канонізації, чи завжди вони зберігалися і якщо були запозиченими, то звідки. Наступний крок дослідження полягатиме у з'ясуванні того, як безпосередньо відбувався процес канонізації у Київській Церкві, які способи використовувалися для зарахування Божого подвижника до лику святих. Необхідно також встановити, хто у Київській Церкві міг здійснювати канонізацію і хто міг ініціювати початок цього процесу.

Джерелами для написання даного дослідження послужили напрацювання відомих дослідників історії Церкви та каноністів. Важливими дослідженнями на дану тематику є праці митрополита Іларіона, Є. Голубінського та В. Васільєва. Окрім цього наша праця базується і на постановах Вселенських та Помісних соборів, на вченнях Святих Отців та документах Римського Апостольського Престолу. Додатковим матеріалом послужили праці таких каноністів та істориків, як Г. Міштал, В. Ципін, Є. Темніковський, Є. Ткачов, Г. Федотов, В. Ключевський та інші. Звичайно, ми були змушені досить критично та уважно підходити до вибору джерел, адже не вся література, у якій іде мова про канонізаційні процеси X–XVI ст., є для корисною для розкриття нашої теми. Так, користуючись дослідженнями українських та російських православних дослідників, варто пам'ятати, що Московська Церква відділилася від Київської після Флорентійського собору (1439 р.), а

починаючи від часів митрополита Йони (1448 р.), існувала як автономна, тому самостійно канонізувала своїх святих. Використана нами література стосується довготривалих та складних історичних процесів, які цілісно не описано у нашій роботі через те, що це виходить за рамки нашого дослідження.

Щодо термінологічного апарату даної дипломної роботи, то варто подати певні пояснення. Вживаючи словосполучення «Київська Церква», маємо на увазі Київську Митрополію, визначальну роль у формуванні якої відіграло Володимирове хрещення Русі 988 р. Особливості київської церковної традиції сформувалися під визначальним впливом Константинопольської Церкви, від якої вона прийняла хрещення. Терміни «київське християнство», «київська традиція» й інші похідні від них означають ті реалії, які своїм джерелом мають Володимирове Хрещення та відносяться до Київської Церкви. Терміни «канонізація», «канонізаційний процес» у своєму значенні збігаються з виразами «зарахування до лику святих» та «проголошення святим» і означають офіційне визнання Церквою певної особи або групи осіб святими шляхом внесення їх до списку святих із призначенням певного дня для святкування їх пам'яті.

Термін «народний культ» позначає вшанування певного Божого подвижника, який ще не канонізований Церквою, але серед Божого люду має славу особи, яка своїм життям прославила Господа і осягнула вічне життя.

У даній дипломній праці під виразом «Московська Церква» будемо розуміти митрополію, яка, починаючи з 1439 р., після Флорентійського собору відділилася від Київської митрополії через несприйняття постанов цього унійного собору. Остаточне її відділення від Київської митрополії відбулося 1448 р. через поставлення свого митрополита, без згоди Константинопольського патріярха. І лише 1458 р. відбулась канонічна реорганізація Київської митрополії Константинопольським патріярхом і її поділ на Київську та Московську митрополії.

Під терміном «Римська Церква» матимемо на увазі Західну Церкву до I тисячоліття, тобто до моменту конфесійного розділення 1054 р. Натомість для позначення даної Церкви в подальші часи використовуватимемо вираз «Римо-Католицька Церква». Під виразами «Католицька Церква», «Католицькі Церкви» розумітимемо Римо-Католицьку Церкву разом із 22 Східними Католицькими Церквами.

Термін «Константинопольська Церква» означатиме «Константинопольський патріярхат» Візантійської імперії, від якого Київська Церква перейняли християнську віру та церковну традицію.

Щодо інших термінів і понять, які будуть використовуватися у даній праці, то їхнє пояснення намагатимемося подати у самому тексті роботи.

Переклад іншомовних джерел та літератури зроблено автором цієї дипломної роботи, якщо окремо не зазначено щось інше.

При написанні даної праці виникли певні труднощі з доступом до письмових записів фактів канонізації святих та їх інтерпретацією. З одного боку, цих процесів є надзвичайно мало; з іншого — більшість із них складалася через багато років або й десятиліть після самої канонізації, а тому вони можуть містити певні неточності.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Метою нашої дипломної роботи було дослідити канонізацію святих у Київській Церкві у

X–XVI ст. У процесі нашого дослідження ми зауважили, що джерела її канонізаційного процесу варто шукати у I тисячолітті.

При дослідженні процесу канонізації у Константинопольській Церкві ми в основному спиралися на свідчення про почитання різних класів святих — біблійні святі, мученики, преподобні, святителі, ісповідники... Ми виявили, що при зарахуванні певного подвижника до лику святих Церква враховувала умови, які добре узагальнює Єрусалимський Патріярх Нектарій (1661–1669):

Три речі признається за свідоцтва про правдиву святість людини: 1. Досконале православ'є (з грецької: ὀρθόδοξος — буквально «правильне судження», «правильне вчення» або «правильне славлення (Бога)»). 2. Творення всіх добродійств і стояння за віру навіть аж до крові. 3. Виявлення Богом на цій особі своїх знамен і чудес .

У Римській Церкві до X ст. процес канонізації значно не відрізнявся від практики, яка склалася на християнському Сході. Лише починаючи з X ст., зарахування Божого подвижника до лику святих стало правом винятково Римського Архиєрея. Згодом були сформовані чіткі правила, якими Римська Церква керувалася при канонізації святих. Так, у XVII ст. папою Урбаном VIII (1623–1644) канонізацію було розділено на два етапи: беатифікацію та канонізацію. Беатифіковані святі мали почитання лише у певній місцевості, а канонізовані святі — у всій Католицькій Церкві.

Щодо канонізаційного процесу Київської Церкви у X–XVI ст., то нами було встановлено, що він майже цілковито відповідав канонізаційним процесам Константинопольської і Римської Церков I тисячоліття. Звершувати процес канонізації міг єпархіальний єпископ, і тоді такий святий почитався на місцевому рівні. Для між'єпархіального почитання канонізація мала бути завершеною вищою церковною ієрархією. Водночас, звернувши увагу на життя святих і літописи, можна зауважити і певні особливості способу причислення до лику святих, які були поширені на Русі. Так, основним правилом зарахування Київською Церквою Божого угодника до лику святих був дар чудотворення, що дослідники вважають характерною рисою канонізаційного процесу на Русі того періоду. Адже це правило було присутнє і в інших Церквах, але не було основною вимогою. Зазвичай, щоб пересвідчитися у святості якоїсь особи, її мощі виймалися із землі з надією, що при них будуть відбуватися чуда за заступництвом святого. Натомість нетлінність мощей, які не виявили дару чудотворення, не було обов'язковою умовою зарахування подвижника до лику святих.

У багатьох випадках канонізації святого передувало його народне почитання, яке часто впливало на церковну ієрархію і пришвидшувало процес канонізації. Проте таке народне почитання не було запорукою автоматичної канонізації церковною владою. Для вшанування пам'яті святого встановлювався певний день у році і виставлялися його мощі для почитання.

Ми зауважили, що у Київській Церкві X–XVI ст. існував такий поділ: на місцевих святих у вузькому значенні цього слова; на місцевих у його ширшому значенні (або єпархіальних) та між'єпархіальних. Тут простежуються певні паралелі із сучасною канонізаційною практикою розрізнення на беатифікацію і канонізацію, що склалася в Католицькій Церкві. Так, після етапу беатифікації особи вважаються блаженними і можуть почитатися лише місцево, а для поширення їхнього культу поза окресленим округом, необхідний дозвіл Римського Архиєрея. Також такий дозвіл потрібний для проведення богослужінь, виставлення мощей (реліквій) та ікон у храмах за межами території їх почитання. Імена блаженних можуть бути занесені в календарі лише тих міст і громад, де

дозволений їхній культ. Натомість внаслідок остаточного етапу канонізації блаженні проголошуються святими, і вже нема ніяких обмежень для їхнього почитання. У Київській Церкві X–XVI стт. поширення культу місцевих святих не лише не заборонялося, а й значною мірою заохочувалося. Ікони місцевих і між'єпархіяльних святих нічим не відрізнялися ні за зовнішніми ознаками, ні за церковним вжитком. Єдиною відмінністю між місцевими і між'єпархіяльними святими було те, що перші почиталися на певній території (наприклад, в єпархії), а другі — у всіх єпархіях Київської Церкви. Спільною рисою приписів щодо католицьких блаженних і давніх руських місцевих святих є те, що їхні імена вносяться лише до календарів тих місцевостей, де вони почитаються. Починаючи з XVI ст., зарахування подвижників до лику святих Київської Церкви зазнало змін. Зокрема, почалися різні впливи та запозичення, які не були притаманними для первісного канонізаційного процесу. Так, нез'єдинена Київська Церква перейняла практику московської церковної традиції, а з'єдинена Київська Церква (тепер УГКЦ) — латинської. Для УГКЦ ці впливи вилилися в те, що вона фактично не контролює процесу канонізації, який звершується Римським Апостольським Престолом.

Сучасні католицькі дослідники висловлюються на користь того, що у процесі канонізації святих помісні Церкви (або Церкви свого права), в тому числі й УГКЦ, мали б відігравати більшу роль. Професор Михайло Петрович, спираючись на давню практику Київської Церкви самостійно проголошувати своїх святих, наголошує, що для УГКЦ є недоцільним один із процесів прослави святого — беатифікація. Адже у стосунку до УГКЦ (та інших Східних Церков) беатифікація не виконує свого первісного і основного значення, яке вона має в Римо-Католицькій Церкві, а саме обмежити почитання святого певною територією (єпархія, монастир, храм). Натомість в УГКЦ беатифікованим святим не передбачено й не приписано жодних літургійних обмежень. Їхнє вшанування передбачене в усіх єпархіях УГКЦ (в Україні та поза її межами). Всі інші питання, пов'язані з їх богослужбовим почитанням (написання служб, встановлення свят, піднесення до поліелейного чи бдінного), на відміну від РКЦ, перебувають у компетенції ієрархії УГКЦ, без потреби звертання до Риму .

Оскільки почитання святих встановлюється для цілої помісної УГКЦ і всі літургійні рішення є в компетенції тієї ж Церкви, що не відповідає практиці РКЦ, то для УГКЦ немає особливого значення, чи беатифіковані особи будуть колись канонізованими, чи ні. Міжцерковне визнання внесе зміни на загально-католицькому рівні, але не для УГКЦ. Тому дослідники вважають, що правильно було б відмовитись від титулу блаженний не тільки в календарях УГКЦ, а й у всіх офіційних документах, взявши до уваги, що для східної традиції блаженні уже є святими .

Те, що на даному етапі УГКЦ не прославляє своїх святих самостійно, порушує основні еkleзіологічні засади її самобутності як Східної Церкви свого права. Тому для самоусвідомлення УГКЦ як помісної Церкви необхідно було б повернутися до початків, коли канонізація святого була справою місцевих єпископів або глави Церкви, що у своїй суті показувало її церковну самоуправність. Реформа канонізаційного процесу, здійснена Святішим Отцем Венедиктом XVI, яка полягає в тому, що Римський Архиєрей не обов'язково особисто очолює беатифікаційні обряди, а лише призначає свого представника, а також відкриває ширші можливості для проведення беатифікації не в Римі, а в місці, де буде почитатися святий , відкриває перспективи повернення до такого процесу проголошення святих, який був у Київській Церкві до XVI ст. Тому український науковець Петро Сабат пропонує виробити для УГКЦ таку процедуру проголошення

святих. Предстоятель Церкви (можливо, навіть разом із Синодом єпископів) має проголошувати святих, яких мала би почитати ціла УГКЦ, як це робив колись митрополит Київський (перед поділом Київської Церкви у 1448 (1458) р.). Єпископ, порадившись зі своїм митрополитом (а той — із предстоятелем Церкви), мав би мати право проголошувати святих місцевого значення. Предстоятель Церкви повинен би просто сповіщати Римський Апостольський Престіл про нові проголошення святих (загальних чи місцевих) .

Ця дипломна праця, представляючи особливості канонізаційного процесу в перші роки існування Київської Церкви, однією зі спадкоємиць якої є УГКЦ, може стати в нагоді спеціалістам, які опрацюватимуть евентуально новий канонізаційний процес, який був би більш децентралізованим, ніж актуальний, який діє в Католицьких Церквах. Адже прямуючи до визнання свого патріяршого статусу і розбудовуючи його, УГКЦ повинна старатися про свій власний хор святих.

Сподіваємося, що за умови, коли є потреба в об'єктивному історично-канонічному дослідженні джерел київської церковної традиції, наше дипломне дослідження допоможе усім зацікавленим історією християнства на українських землях зробити ще один крок у цій царині. Наша праця є тільки скромним внеском у цьому важливому процесі, а тому для дослідників залишається ще величезне поле для подальших пошуків і відкриттів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Святе Письмо, документи Церкви та джерела

Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. І. Хоменка. Рим 1991.

Авва Дорофей. Душеполезные поучения и послания. Калуга 1895.

Грамота Константинопольскаго патріарха Іоанна XIV, Калеки (Апрена) къ митрополиту Київскому и всея Россіи Оеогносту о причтеніи къ лику святых его предшественника, митр. Петра, отъ Юля мѣсяца 1339 года // Е. Голубинскій. Історія канонизації святихъ въ Русской Церкви. Москва 1902, с. 382-383.

Изъ книги патріарха Іерусалимскаго Нектарія. Περί τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα ἀντίρρησις // Е. Голубинскій. Історія канонизації святихъ въ Русской Церкви. Москва 1902, с. 406-407.

Йоан Дамаскин, Феодор Студит. О святых иконах и иконопочитании. Краснодар 2006.

Йоан Златоуст. Полное собрание творений св. Йоанна Златоуста в двенадцати томах. Москва 1994, т. 2; т. 9.

Кипріан Кароагенский. Письма. Киевъ 1891, ч. 1.

Кирило Єрусалимський. Містагогійні катехизи. Львів 2009.

Правила Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа

Далматинско-Истрийскаго / перекл. з сербского. Санкт-Петербург 1911-1912, т. 1; т. 2.

- Basilii Magni. Homilia in psalmum I // PG 29, 209-228.
Basilii Magni. Homilia in psalmum XLV // PG 29, 415-432.
Basilii Magni. Homilia in quadraginta martyres // PG 31, 507-526.
Communique by the Congregation for the cause of saints // [Електронний ресурс]: La Santa Sede, 2005, 29 вересня. – Режим доступу до статті: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/csaints/documents/rc_con_csaints_doc_20050929_comunicato_en.html.
Dekret wiary, Sobor Nicejski II // Dokumenty Soborów Powszechnych / ukł ad. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2002, t. I.
Апостольська Конституція у справах канонізації святих Divinus Perfectionis Magister // Acta Apostolicae Sedis 75/1 (1983) 349-356.
Gregorii Theologi. Monitum in orationem XV // PG 35, 911-954.
Joannis Cassiani. De incarnatione Christi Contra Nestorium haeticum // PL 50, 9-166.
Normae servandae in inquisitionibus ab episcopis faciendis in causi sanctorum // Acta Apostolicae Sedis 75/1 (1983) 396-403.
Norme sull'amministrazione dei beni delle Cause di beatificazione e canonizzazione // [Електронний ресурс]: La Santa Sede 2016, 11 березня. – Режим доступу до статті: <http://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2016/03/10/0178/00376.html>.
Інструкція щодо проведення розслідувань у єпархіях у справах святих Sanctorum Mater // Acta Apostolicae Sedis 99/6 (2007) 465-510.

Дослідження

- Васильев В. История канонизации русских святых. Москва 1893.
Голубинский Е. История канонизации святых в Русской Церкви. Москва 1902.
Іларіон. Канонізація святих в Українській Церкві. Вінніпег 1965.
Кабанець Є. Історія Печерської канонізації // Людина і світ. Науково-популярний релігійний журнал 1 (1997) 20-25.
Кабанець Є., Хведченя С. Деякі питання історії канонізації печерських святих // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики 1 (2004) 121-136.
Орловский Д. К вопросу канонизации святых Русской Православной Церкви: агиография и литература // Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета 2 (2015) 1-7.
Темниковский Е. К вопросу о канонизации святых. Ярославль 1903.
Федотов Г. Святыя Древней Руси. Москва 2000, т. 8.
Misztal H. Prawo kanonizacyjne. Lublin-Sandomierz 1997.
Veraja F. Le cause di canonizzazione dei santi. Vaticana 1992.
Допоміжна література
Барсов Н. Мощи // Энциклопедический словарь / уряд. Ф. Брокгаузъ, И. Ефронъ. Санкт-Петербург 1895, т. 21, с. 350-359.
Барщевський Т. Старозавітні передумови формування християнської концепції святости // Наукові записки УКУ, число I, (серія «Богослов'я», вип. 1). Львів 2009, с. 7-22.
Воробьев В. Некоторые проблемы прославления святых к местному и общецерковному почитанию в конце X–XI в. // Вестник ПСТГУ II: История Русской Православной Церкви 35 (2010) 79-90.
Горчаковъ М. Синодики // Энциклопедический словарь / уряд. Ф. Брокгаузъ, И.

- Ефронъ. Санкт-Петербург 1900, т. 30, с. 36-38.
- Дублянський А. Українські святи. Мюнхен 1962.
- Живов В. Святость. Москва 1994.
- Зінько В. Вага чуда в беатифікаційнім та канонізаційнім процесах // Логос 1 (1960) 102-112.
- Кабанець Є. Мартирії Святого Бориса // Людина і світ. Науково-популярний релігійний журнал 2 (2002) 11-15.
- Канонізація // [Електронний ресурс]: Українська католицька енциклопедія, 2015, 26 жовтня. – Режим доступу до статті: <http://catholicencyclopedia.in.ua/kanonizaciya>.
- Киево-Печерський Патерик. Львів 2010.
- Ключевский В. Древне русская жизнь святых как исторический источник. Москва 1871.
- Кологривов И. Очерки по Истории Русской Святости. Сиракузы 1991.
- Лебедев Н. Почитание святых // [Електронний ресурс]: Азбука веры, 2015, 10 січня – Режим доступу до статті: <http://azbyka.ru/tserkov/svyatye/pochitanie-svjatykh-all.shtml>.
- Мельник А. Места погребений избранных подвижников благочестия в русских монастырях XI–XIV вв. // Ярославский педагогический вестник 4 (2014) 185-188.
- Мельник А. Огонь в практиках почитания русских святых в XI–XVII веках // Иеротопия огня и света в культуре византийского мира / упоряд. А. Лидов. Москва 2013, с. 380-393.
- Мельник А. Практика первоначального утверждения культов русских святых XV–XVI вв. // Ярославский педагогический вестник 4 (2014) 7-11.
- Милютенко Н. Сказание о чудесах святых мучеников Христовых Романа и Давида. Санкт-Петербург 2006.
- Назаренко А. Благоверные князья-страстотерпцы Борис и Глеб // Православная энциклопедия. Москва 2003, т. 6, с. 44-60.
- Петрович М. Святи не постають серед слабодухів // Патріархат 5 (2003) 9-11.
- Петрович М. Чи потрібний для УГКЦ процес беатифікації? // Богословія 69 (2005) 103-117.
- Пуцко В. Канонизация и иконография русских святых: проблема взаимосвязи // Древняя Русь. Вопросы медиевистики 2 (2010) 5-10.
- Сабат П. Вшанування мучеників УГКЦ, проголошених блаженними папою Іваном Павлом II в Україні у 2001 р. // Мётров. Журнал з Еклезіології і Церковного Права 12 (2015) 114-131.
- Словарь исторический о русских святых. Москва 1991.
- Соловьев К. Культ святых Бориса и Глеба во властных отношениях древней Руси X–нач. XII века // Вопросы истории. Ежемесячный журнал 5 (2002) 14-33.
- Темниковский Е. Канонизация святыхъ // Православная богословская энциклопедия / упоряд. Н. Глубаковский. Санкт-Петербургъ 1907, с. 253-268.
- Тертышников Г. Критерии Канонизации местночтимых святых в Русской Православной Церкви // Альфа и Омега 21 (1999) 16-24.
- Ткачев Е. Канонизация // Православная энциклопедия, Москва 2012, т. 30, с. 269-359.
- Трубачев А. Канонизация святых в Русской Православной Церкви // [Електронний ресурс]: Азбука веры, 2015, 12 грудня. – Режим доступу до статті: <http://azbyka.ru/kanonizaciya-svyatyx-v-russkoj-pravoslavnoj-cerkvi.shtml>.
- Туптало Д. Житіє святих. Львів 2007-2015, т. 1-12.
- Федотов Г. Канонізація святого Володимира // Символ 19 (1988) 160-165.

Хорошев А. Политическая история русской канонизации (XI–XVI вв.). Москва 1986.
Чтение о житии и погублении блаженных стратотерпцев Бориса и Глеба // Н. Милютенко. Сказание о чудесах святых мучеников Христовых Романа и Давида. Санкт-Петербург 2006, с. 357-399.
Ювеналий, митр. Крутицкий и Коломенский. О канонизации святых в Русской Православной Церкви: Доклад на Освященном Поместном Соборе Русской Православной Церкви, посвященном 1000-летию Крещения Руси: Троице-Сергиева Лавра, 1988 // Канонизация святых в XX веке. Москва 1999, с. 3-27.
Юрьева Т. Канонизация святых русской церкви как культурологическая проблема // Гуманитарный вектор 42 (2015) 140-148.
Hallett E. The canonization of saint // [Електронний ресурс]: Incorporated Catholic Truth Society, 2015, 26 жовтня. – Режим доступу до статті: <http://www.ewtn.com/library/mary/canonize.htm>.

Додаткова література

Арранц М. Как молились Богу древние византийцы. Ленинград 1979.
Білінський В. Країна Моксель, або Московія. Тернопіль 2015, к. 1.
Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. Київ 1988.
Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью Йорк 1955.
Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква 2006.
Грушевський М. Історія України-Руси. Київ 1991, т. 1.
Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Київ 2003.
Лебедев А. Очерки внутренней истории Восточной Церкви. Москва 1902.
Лепяхін В. Ікона та Іконічність. Львів 2001.
Лосев О. Русские Месяцесловы XI–XIV в. Москва 2001.
Лосева О. Русские праздники в древнейших церковных календарях // Русское средневековье. Духовный мир 1 (1999) 1-22.
Мансветов И. Церковный Устав. Москва 1885.
Мышцын В. Речь перед защитой магистерской диссертации «Учение св. апостола Пала о законе дел веры» // Богословский вестник 7 (1894) 61-100.
Никитин А. Основания Русской Истории. Москва 2001.
Никулина Е. Агиология. Москва 2012.
Платонов О. Святая Русь. Москва 2009, т. 2.
Полный православный богословский энциклопедический словарь. Санкт-Петербург 1913, т. 2.
Рапов О. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. Москва 1977.
Рауш Т. Католичество в третьем тысячелетии. Москва 2007.
Речкалов А. Кто ты Русь. Киев 2007.
Сліпий Й. Історія Вселенської Церкви на Україні / упоряд. І. Хома, І. Музичка. Рим 2001, т. 1.
Спаский Г. Русское литургическое творчество. Париж 1951.
Статут про управління Української Православної Церкви Київський Патріархат // [Електронний ресурс]: Українська Православна Церква Київський Патріархат, – Режим доступу до статті: <http://www.cerkva.info/uk/statut/11-statut.html> (28.03.2016).

Тафт Р. Почитання мучеников // Статті / упоряд. С. Голованов. Омск 2010, т. 1, с. 381-384.

Тафт Р. История Литургии свт. Иоанна Златоуста, т.1: Диптихи / перекл. з англійської С. Голованов. Омск 2012; R. Taft. A history of the Liturgy of st. John Chrysostom, v. 1: The diptychs. Roma 1991.

Ципин В. Курс церковного права. Клин 2002.

Цыпин В. Богословско-канонические основания прославления святых // [Електронний ресурс]: Азбука веры, 2015, 12 грудня. – Режим доступу до статті: <http://azbyka.ru/kanonizatsiya-svyatyx-v-russkoj-pravoslavnoj-cerkvi.shtml>.

Чокалюк С. Церковне право. Київ 2002.

Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Рим – Нью-Йорк 1965, т. 1.

Шпідлік Т. Антиномія смерті і життя в мучеництві // Богословія 63 (1999) 14-25.

Языкова И. Богословие иконы. Москва 1995.

Jules de Vault. Святой // Словарь библейского богословия / упоряд. К. Леон-Дюфур и др. / перекл. з французької. Киев 2003, с. 1007-1013.

Odasso G. Santità // Nuovo Dizionario di Teologia Biblica / a cura di P. Rossano. Milano 1988, p. 1419-1427.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ